

Iseljenički režim socijalističke Jugoslavije/ Hrvatske 1945. – 1973. *

DARIJA HOFGRÄFF
Hrvatski državni arhiv
Zagreb, Hrvatska
dhofgraeff@arhiv.hr

MARINA SELNIK
Hrvatski državni arhiv
Zagreb, Hrvatska
mselnik@arhiv.hr

O razlozima iseljavanja iz Hrvatske do sada se najčešće pisalo s aspekta politike useljavanja u pojedine države, a manje politike iseljavanja iz domovine. Ovim se radom stoga žele pokazati razvojne faze iseljeničkoga režima u socijalističkoj Jugoslaviji/Hrvatskoj, što će se pratiti preko angažmana mjerodavnih institucija u Hrvatskoj s posebnim naglaskom na ulogu Komisije za iseljenička pitanja. U analizi će poslužiti fondovi Hrvatskoga državnog arhiva vezani uz institucije (uprava i javne službe), pisma iseljenika za emisiju Radio-televizije Zagreb „Našim građanima u svijetu”, kao i anketni upitnici radnika na privremenom radu u Saveznoj Republici Njemačkoj. Na temelju navedenih izvora želi se dokazati da se vlast u socijalističkoj Hrvatskoj brinula o sudbini iseljenika i povratnika, ali i radnih migranata (gastarbajtera), otvarajući prostor za ono što danas nazivamo javno-privatnim partnerstvom u pružanju usluga migrantima.

Ključne riječi: socijalistička Jugoslavija/Hrvatska; republička ministarstva; Matica iseljenika Hrvatske; radijska emisija „Našim građanima u svijetu”; Njemačka

Uvod

Hrvatska se ubraja među europske zemlje s najizraženijim i najdugotrajnijim iseljavanjem stanovništva. Taj se kontinuitet prati već od XV. stoljeća, otkada se Hrvati iseljavaju zbog osmanskih osvajanja, a poslije je iseljavanje vezano uz početke moderne kolonizacije i velika geografska otkrića. Konti-

---

* Preliminarni rezultati istraživanja izneseni su na Međunarodnoj znanstveno-stručnoj konferenciji „Gastarbajterska iseljenička poema – od stvarnosti do romantizma”, održanoj u Zagrebu 19. i 20. listopada 2020. u organizaciji Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatskoga katoličkog sveučilišta.

nuitet iseljavanja nastavlja se i tijekom XIX. i prva dva desetljeća XX. stoljeća, kada uz one iz primorskih područja raste i broj iseljenih osoba iz kontinentalnoga dijela Kraljevine Hrvatske i Slavonije, a poslije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) / Jugoslavije.¹ Trendovi iseljavanja ne blijede ni u socijalističkoj Jugoslaviji/Hrvatskoj, nastavljaju se i za vrijeme Domovinskoga rata te traju još i danas.²

Hrvati su se tijekom povijesti najčešće iseljavali zbog socijalno-ekonomskih ili političkih razloga (demografska tranzicija, nedostatak obradive zemlje, glad, skromna industrijalizacija, političke okolnosti, neslaganje s državnim i društvenim sustavom, izbjegavanje vojne obveze i sl.).³ Većinom su odlazili mladi ljudi bez stručnih kvalifikacija, radeći najteže fizičke poslove, što je bilo primjetno i u socijalističkoj Jugoslaviji/Hrvatskoj.

O razlozima iseljavanja iz Hrvatske do sada se najčešće pisalo s aspekta politike useljavanja, a manje politike iseljavanja u pojedine države,⁴ zbog čega i nije bilo moguće pratiti kontinuitet državne politike prema iseljeništvu/povratništvu čije su veze s prethodnim razdobljima znatno utjecale i na faze iseljavanja/povratka stanovništva u socijalističkom razdoblju. U njemu su jugoslavenski političari, slično kao i u međuraću, bili više fokusirani na to kako „iskoristiti” svoje iseljenike kao ekonomski i kulturni resurs za ostvarivanje unutarnjih i vanjskih ciljeva države, štiteći državu od štetnoga utjecaja „nepri-

¹ Prema arhivskim izvorima, najveći iseljenički val dogodio se između 1880. i 1890., kada je započelo iseljavanje u Ameriku, i to najviše iz bivšega građanskog dijela Modruško-riječke županije, kotareva Karlovac i Jaska te Zagrebačke županije. U istom razdoblju bilo je i slučajeva da su se Hrvati iseljavali u nešto manjem broju u Srbiju, Malu Aziju i Perziju. Detaljnije o iseljeničkim valovima, kao i razlozima iseljavanja Hrvata u XIX. i prva dva desetljeća XX. stoljeća, više u: HOFGRÄFF, „Hrvati u svjetlu politike prema iseljeništvu 1920. – 1939.”, 78-147.

² Pregled glavnih tokova i intenziteta iseljavanja iz Hrvatske od 1900. do 2001. vidi u: NEJAŠMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa”. Autor navodi da je od 1900. do 1948. broj iseljenih iznosio 940 000, od 1948. do 1991. godine 860 000, a između 1991. i 2001. godine 500 000. Također više vidi u: ŠAKIĆ, „Suvremeni migracijski procesi i njihov odraz na Hrvatsku”; ŠTERC, POKOS, „Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske”; JERIĆ, „Suvremeno iseljavanje Hrvata: kakva je budućnost Republike Hrvatske?”.

³ O razlozima iseljavanja Hrvata u različitim povijesnim razdobljima više u: HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*; NEJAŠMIĆ, *Depopulacija u Hrvatskoj*, 92; VEKARIĆ, VRA-NJEŠ-ŠOLJAN, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj”; ANTIĆ, „Prilog istraživanju austrijske iseljeničke politike i zakonodavstva kao činilaca masovnog iseljavanja iz Dalmacije pred Prvi svjetski rat”; ANTIĆ, *Hrvati i Amerika*; BARTULICA, *Hrvatsko iseljeništvo u svietlu brojitbe*, 2; PURIĆ, *Naši iseljenici*; HRANILOVIĆ, „Iseljenička politika i služba u Jugoslaviji između dva rata”; LAJIĆ, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*; MIROŠEVIĆ, „Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929.”; MIROŠEVIĆ, „Prilike u južnoj Dalmaciji za vrijeme postojanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba”; ČIZMIĆ, „O iseljavanju iz Hrvatske 1880-1914”; NEJAŠMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske u europske i prekomorske zemlje od sredine 19. stoljeća do 1981. – pokušaj kvantifikacije”; ČIZMIĆ, *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država*; ČIZMIĆ, SOPTA, ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*.

⁴ HOFGRÄFF, „Hrvati u svjetlu politike prema iseljeništvu 1920. – 1939.”

jateljskih iseljenika”, što je općenito svojevrsan lajtmotiv iseljeničkih politika različitih poredaka.⁵

Međutim, iseljavanje stanovništva nije samo politika, ono je i društvena stvarnost jer se pristup vlasti prema iseljenicima najčešće temeljio na rastućoj paradigmi blagostanja, zbog čega se i odnos prema iseljavanju/povratku oduvijek percipirao više kao važno socijalno i ekonomsko pitanje, a manje kao pitanje identiteta ili kulturologije. Upravo je stoga i cilj ovoga rada prikazati širu sliku reakcije države na iseljavanje od 1945. do 1973., kada se osnivaju i ključne institucije vezane uz iseljeničvo/povratništvo u Hrvatskoj poput Ministarstva socijalnog staranja Narodne Republike Hrvatske (NRH), koje je djelovalo u kontinuitetu od 1945. do 1951., te Komisije za iseljenička pitanja. Ona je imala jednu od složenijih uloga vezanih uz iseljeničvo/povratništvo, što će se pratiti kroz njezin djelokrug, donesene normativne akte, suradnju s drugim institucijama i sl. sve do njezina ukidanja 1965., kada i na saveznoj razini dolazi do određenih promjena. Donose se važniji propisi o iseljavanju stanovništva koji će odrediti politiku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i u idućem razdoblju. Na to će uvelike utjecati i naftna kriza 1973., kada je Organizacija zemalja izvoznica nafte (OPEC) uspostavila svojevrsan naftni kartel i višestruko povećala cijenu nafte. To je dovelo do drastičnoga skoka cijena *crnoga zlata*, što je izazvalo recesiju u svim zemljama Zapadne Europe, a to je pak zaustavilo zapošljavanje inozemne radne snage te utjecalo na sudbine radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu, među kojima su bili i mnogi iz Jugoslavije/Hrvatske. U analizi će poslužiti fondovi Hrvatskoga državnog arhiva koji se odnose na rad državnih institucija u Hrvatskoj, pisma iseljenika za emisiju Radio-televizije Zagreb „Našim građanima u svijetu” te anketni upitnici radnika na privremenom radu u Saveznoj Republici Njemačkoj.

Uspostava komunističke vlasti – prioritet repatrijacija

Iako se uspostava komunističke vlasti u Jugoslaviji, kao i u drugim balkanskim zemljama s iznimkom Grčke, smatra prekidom u povijesti migracija u Jugoistočnoj Europi, ipak se na stotine tisuća jugoslavenskih državljana nakon Drugoga svjetskog rata našlo izvan granica zemlje: bivši ratni zarobljenici, jugoslavenski zatvorenici koncentracijskih logora, raseljene osobe, izbjeglice, ali i oni koji su bježeći od komunističke represije tražili utočište u inozemstvu. Stoga je i prvi zadatak komunističkih vlasti bio usmjeren na organiziranje repatrijacije,⁶ za što je Vlada Demokratske Federativne Jugoslavije

⁵ BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 241. Vidi i u: ĐIKANOVIĆ, „Iseljenici u Severnoj Americi i jugoslovenska država 1918-1945”; MILETIĆ, *Journey under Surveillance*; ZAHRA, *The Great Departure*, 196.

⁶ „Repatrijacija (njem. *Repatriation*, prema kasnolat. *repatriare*: vratiti se u domovinu), u međunarodnom pravu, postupak države na području koje ili u vlasti koje se nalaze strani državljani (ratni zarobljenici i civili koji imaju državljanstvo protivničke strane) kojim ih ona

osnovala Državnu komisiju za repatrijaciju,⁷ donijela Uredbu o organizaciji službe za repatrijaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca⁸ itd. od 28. travnja 1945.⁹ te Pravilnik o izvršenju Uredbe od 31. svibnja iste godine.¹⁰

Prema podacima Državne komisije za repatrijaciju, do listopada 1945. u Jugoslaviju je repatrirano 330 000 osoba, od toga 125 000 ratnih zarobljenika, 85 000 interniraca, 80 000 radnika i 40 000 „ostalih”, pretežno iseljenih Slovenaca.¹¹ Međutim, budući da se tijekom 1948. u logorima u okupacijskim zonama Saveznika u Njemačkoj nalazilo još preko 20 000 jugoslavenskih raseljenih osoba, moguće je zaključiti da komunističke vlasti nisu uspjele vratiti sve raseljene osobe onako kako su to prvotno zamislile.¹²

Osim povratnika koje su uvjetovale savezničke snage, u Jugoslaviju se vratilo i više onih koji su se iselili prije Drugoga svjetskog rata, primarno iz Amerike, Australije, Novoga Zelanda i Francuske. Njihov povratak trebao je propagirati superiornost socijalističkoga sustava, odnosno pokazati da se iseljenici iz kapitalističkih zemalja rado vraćaju u socijalističku Jugoslaviju.¹³ O tome je izvještavao i tisak, u kojem su se objavlivali razgovori s iseljenicima i povratnicima koji su s oduševljenjem govorili o kvaliteti života u novoj Ju-

---

vraća u njihovu zemlju, kao i dužnost države čiji su aktualni ili bivši državljani da ih primi na svoje područje i da im vrati državljanstvo ako su ga izgubili. Pozitivno međunarodno pravo zabranjuje prisilnu repatrijaciju nakon završetka neprijateljstava, pa se nijedna osoba koja se protivi repatrijaciji ne smije vratiti na teritorij gdje su joj život ili sloboda ugroženi zbog vjere, rase ili statusa. Opće međunarodno pravo sadrži oskudne norme o repatrijaciji, zato se ona uglavnom rješava dvostranim i višestranim međunarodnim ugovorima.” Vidi: „Repatrijacija”.

⁷ U nadležnost Državne komisije za repatrijaciju ubrajali su se poslovi održavanja veza s mjerodavnim vlastima i ustanovama u svrhu repatrijacije; organiziranje povratka u inozemstvu preko predstavništava i u suradnji s međunarodnim organizacijama; organiziranje povratka preko Štaba za repatrijaciju; centralno vođenje evidencije i organizacija prihvata i povratka stranih državljana. Kao izvršni organ Državne komisije ustanovljen je i Štab za repatrijaciju pri Ministarstvu socijalne politike, koji je djelovao u skladu s koordiniranim uputama Ministarstva narodne obrane i Ministarstva socijalne politike. Administrativne poslove Državne komisije vodilo je Odjeljenje za repatrijaciju saveznoga Ministarstva socijalne politike. U službenim glasilima nije zabilježena objava promjene naziva Štab u Zemaljska komisija za repatrijaciju, ali se prema građivu ona može pratiti od ožujka 1946. godine. Također je uvidom u građivo utvrđeno da je od kraja listopada 1950. poslove repatrijacije vodila Prihvatna stanica za repatrijaciju pri Ministarstvu socijalnog staranja. Komisija i njezini uredi imali su sjedište u Zagrebu, Paromlinska 10. Podatak o prestanku rada te institucije nije zabilježen u službenim propisima. Više o tome u: HR-HDA-1522-ZKRH/Z.

⁸ „Internacija (prema franc. *internement*: zatvaranje, zatočenje), institut međunarodnog prava koji zbog imperativnih razloga državne sigurnosti dopušta potpuno ili djelomično oduzimanje slobode kretanja građanskim (civilnim) osobama državljanima neprijateljske države koje su se zatekle na području države s kojom se njihova država nalazi u ratu, ili na području pod njezinom ratnom okupacijom.” Vidi: „Internacija”.

⁹ *Službeni list DFJ* (Beograd), 30 (1945).

¹⁰ *Službeni list DFJ*, 38 (1945).

¹¹ KARAKAŠ-OBRADOV, *Novi mozaici nacija u „novim poredcima”*, 25.

¹² BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 244.

¹³ *Isto*.

goslaviji i vlastitome doprinosu – „dovela me želja da i ja pomognem graditi Jugoslaviju”, „mojoj djeci osigurana je budućnost” i sl.¹⁴ Za njihov povratak radila se i posebna selekcija, za što su povratnici morali ispunjavati različite obrasce vezano uz njihovu motivaciju, ekonomski status, političke veze i sl.¹⁵ Odabir je bio povjeren konzulatima, koji su o tome podnosili izvješća Ministarstvu rada u Beogradu. Ono je naposljetku i odlučivalo o tome tko se može vratiti u Jugoslaviju, a tko ne. U nešto kasnijem razdoblju rađene su i posebne analize o ukupnom broju povratnika (statistički pokazatelji o spolu, godini rođenja, zanimanju, zemlji useljenja, razlozima odlaska, političkoj pripadnosti i dr.).¹⁶ Osobito su zanimljivi tablični prikazi iz kojih je moguće crpiti podatke vezane uz broj emigranata koji su prije emigracije bili osuđeni zbog političkoga kriminala ili obavještajne djelatnosti.¹⁷ Bez obzira na razloge i vrijeme povratka u zemlju, vlasti su od povratnika uvijek očekivale isto: da podupru napredak i emancipaciju, odnosno demografske ciljeve države. Oni su osim toga za državu bili korisni i zato što su donosili znatan dio uštedevine, ali i posebna znanja koja su stekli u zemljama iseljenja, a nisu ih posjedovali prilikom useljavanja u te zemlje. To potvrđuju i službene statistike vođene prije Drugoga svjetskog rata, prema kojima se od 1923. do 1939. iz Kraljevine SHS/Jugoslavije iselilo 176 883 ljudi, među kojima je bilo najviše zemljoradnika (oko 95 908), a najmanje kvalificiranih radnika, koji su u zemljama iseljenja dobili priliku ne samo za naporan fizički rad nego i za stjecanje dodatnih kvalifikacija.¹⁸ Upravo su zbog toga i vlasti, npr. Australije i Novoga Zelanda, takve iseljenike izvještavale o teškim životnim uvjetima u ratom opustošenoj Jugoslaviji, pokušavajući na taj način utjecati na njihovu odluku da ostanu u zemlji iseljenja. Dodatno su uvedene i posebne mjere vezane uz ograničavanje valute (oko 500 funti) koju su povratnici smjeli ponijeti u gotovini.¹⁹

Osim onih koji su se iselili u prekomorske zemlje prije Drugoga svjetskog rata, u zemlju su se vraćali i povratnici koji su u zemljama iseljenja zbog bolesti ostali bez posla u teškom siromaštvu. Država se, nastavljajući obrasce iz međuratnoga razdoblja, skrbila i za takve slučajeve, preuzimajući njihove putne troškove (besplatan prijevoz željeznicom, troškovi prehrane i sl.).²⁰ To je vidljivo i iz dopisa koje je uputilo Odjeljenje za repatrijaciju u Zagrebu nadležnom Ministarstvu socijalne politike u Beogradu.²¹

¹⁴ BUKVIĆ, *Privid demokracije*, 469.

¹⁵ BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 246-247.

¹⁶ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 020/1-2, prosinac 1965.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ Među iseljenim iz Kraljevine SHS/Jugoslavije 1923. – 1939. bilo je 54 % zemljoradnika, 14 % nekvalificiranih radnika, 18 % osoba koje nisu privređivale, 10 % kvalificiranih radnika i 4 % ljudi slobodnih zanimanja. Više o tome u: HOFGRÄFF, „Hrvati u svjetlu politike prema iseljeništvu 1920. – 1939.”, 188.

¹⁹ BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 250.

²⁰ HOFGRÄFF, „Hrvati u svjetlu politike prema iseljeništvu 1920. – 1939.”, 121-147.

²¹ HR-HDA-1114-MRAD FNRJ, kut. 144, Dopis Odjeljenja br. 3039-VII-2-1945. za repatrijaciju u Zagrebu Ministarstvu socijalne politike, od 31. svibnja 1945. godine.

Prema podacima iz literature, od 1945. do 1951. u Jugoslaviju se vratilo oko 16 000 iseljenika iz cijeloga svijeta, od čega su Hrvati činili oko 52 %.²² Prema Marici Karakaš Obradov, u prve dvije godine većina povratnika dolazila je pojedinačno, a prvi masovni povratak zabilježen je 1947. i 1948., kad je povratak iseljenika organiziran dvama jugoslavenskim parobrodima, *Partizankom* i *Radnikom*, koji su plovili na preoceanskim rutama prevozeći povratnike iz Sjeverne i Južne Amerike, Australije, Novoga Zelanda i Afrike u Jugoslaviju. Bilo je planirano da se u zemlju vrati 6000 osoba iz prekomorskih i isto toliko iz europskih država, od čega se na kraju vratilo samo 5700 osoba. Karakaš Obradov zaključila je da su vlasti odustale od organiziranog povratka zbog loših uvjeta smještaja i pronalaska zaposlenja u Jugoslaviji.²³

To potkrepljuje i pismo L. S.-a iz Splita, koji se 1963. žalio Izvršnom vijeću Sabora Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) navodeći da se zajedno s obitelji 1948. brodom *Partizanka* vratio u zemlju iz Australije, gdje je boravio kao ekonomski migrant od 1926. godine. Sve do odlaska u mirovinu L. S. nije uspio riješiti svoja početna očekivanja vezana uz rješenje stambenoga pitanja, pa se na kraju odlučio obratiti za pomoć nadležnim tijelima (prilog 1).²⁴

Uz nepovoljnu situaciju oko smještaja povratnika bilo je i problema s repatriacijom pripadnika nacionalnih manjina (Nijemaca i Mađara) jer jugoslavenske vlasti nisu podupirale njihov povratak, slično kao i u međuraću. Zbog toga je Ulf Brunnbauer zaključio „da je strategija repatriacije u Jugoslaviji bila temeljena na profesionalnim, ideološkim i nacionalnim kategorijama, odnosno na zadanom profilu povratnika”.²⁵

I pored toga namjere države u regrutiranju „poželjnih” povratnika nisu bile dovoljno uspješne jer se u Jugoslaviju vratio veći dio starih ili osiromašenih ljudi. Prema izvješću iz 1948. o povratnicima koji su stigli brodom *Partizanka*, od 282 putnika samo ih je 68 bilo sposobno za rad.²⁶ Slično je bilo i s povratnicima koji su brodom *Radnik* stigli u Rijeku 18. rujna 1948. godine. Tada se od 240 putnika samo 91 javio u ured za zapošljavanje.²⁷ Situaciju je dodatno otežavala i činjenica da se ni oni „odabrani” povratnici, koji su se iselili još prije Drugoga svjetskog rata i u međuvremenu se vratili, nisu dobro snašli niti su bili zadovoljni životnim uvjetima u Jugoslaviji.

Sve zajedno stvaralo je lošu sliku te nije moglo dodatno motivirati druge iseljenike na povratak, što je kod velikoga dijela povratnika raspršilo san o ostanku i potaknulo želju za ponovnim iseljavanjem.²⁸ Prema nepotpunim

²² BUKVIĆ, *Privid demokracije*, 470.

²³ KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici nacija u „novim poređcima”*, 111.

²⁴ Više o tome u: HR-HDA-1609-RKIP, kut. 39, Dopis L. S. Izvršnom vijeću SR Hrvatske od 11. rujna 1963.

²⁵ BRUNNBBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 247.

²⁶ *Isto*, 248.

²⁷ *Isto*.

²⁸ HR-HDA-1614-MIH, kut. 1, Zapisnik s konferencije o radu s iseljenicima-povratnicima od 20. listopada 1951., str. 1-2. Tajnik Izvršnoga vijeća NRH Jure Ivezić isticao je probleme s

podacima, do 1949. iz Jugoslavije je reemigriralo 157 osoba, od toga 128 iz Hrvatske, a tijekom iduće dvije godine taj broj bio je znatno veći. Tada se iz Jugoslavije iselilo 759 osoba, od toga 529 iz Hrvatske.²⁹ Do početka 50-ih godina jugoslavenski je program poticanja povratka suspendiran, a u izvješću iz 1960. zaključuje se da Jugoslavija nije uspjela povratnicima omogućiti standard koji su imali u zemljama iseljenja (premda se za cjelokupni program potrošilo oko 700 milijuna dolara).³⁰

Ipak, bila su primjetna nastojanja države u vezi s organizacijom prihвата, prihvatilišta, smještaja i zaposlenja povratnika, kao i pružanja psihološke pomoći.³¹ To dokazuju i aktivnosti koordinacijskoga odbora u koji su bili uključeni predstavnici Narodne fronte Hrvatske, resorna ministarstva industrije, poljoprivrede, građevine, rada, Zemaljski odbor sindikata i Uprava za iseljenske,³² ali i druge institucije u Hrvatskoj, o kojima će biti više riječi u nastavku rada.

Restrikcije ulaznoga/izlaznoga režima

Do početka 50-ih godina jugoslavenski je program poticanja povratka suspendiran te je prevladavao pristup iseljavanju koji je dovodio u pitanje slobodnu odluku pojedinca o migraciji³³ – što je bio pokazatelj politike strogo ograničavanja kretanja i mobilizacije svih raspoloživih resursa za rapidnu industrijalizaciju.³⁴ Nepostojanje bilo kakve reforme vezane uz organizirani odlazak bilo je snažan poticaj za radnike da se samostalno snađu, što se odvijalo stihijski, najčešće po preporuci obitelji ili prijatelja koji su otprije bili u inozemstvu.³⁵ Problem je bio i nedostatak međunarodnih ugovora o osiguranju, što je stvaralo dodatne teškoće vezane uz reguliranje položaja radnika, njihove mogućnosti zapošljavanja i općenito položaj u stranoj zemlji.

Zbog nametnutih restrikcija iseljavanja odljev mladih ljudi do 25 godina najviše je bio primjetan tijekom 50-ih.³⁶ Razlozi su najčešće bili povezani s neslaganjem s državnim i društvenim sustavom, izbjegavanjem vojne obveze, ali i znatiželjom i avanturizmom. I pored zabrane iseljavanja ljudi su pronalazili načine za odlazak. Najčešće se bježalo preko Italije, Austrije i Njemačke,

---

kojima su se povratnici suočavali. Navodio je primjere lošega smještaja, govorio o poteškoćama zapošljavanja u zemlji i sl.

²⁹ BUKVIĆ, *Privid demokracije*, 472.

³⁰ BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 250.

³¹ HR-HDA-1114-MRAD FNRJ, kut. 148, Izvještaj o radu Uprave od 25. kolovoza do 25. rujna 1946.

³² HR-HDA-1114-MRAD FNRJ, kut. 14, Dopis br. 8902/1946 od 27. studenoga 1946., vezan uz izvještaj o radu Uprave od 25. listopada 1946.

³³ JURIC, *Iseljavanje Hrvata u Njemačku*, 17.

³⁴ BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 240.

³⁵ Više o početku zapošljavanja radnika u inozemstvu vidi u: IVANOVIĆ, *Geburtstag pišeš normalno*, 50-55.

³⁶ Više o ilegalnoj emigraciji mladih u: ŠARIĆ, *U vrtlogu komunizma*, 173-188.

kopnom (pješice, vlakom) ili pak morem (brodicama), što je bilo i najuspješnije.³⁷ O broju ilegalno iseljenih osoba iz Jugoslavije Tatjana Šarić navodi da je vrhunac ilegalne emigracije bio 1957., kada je iz NRH pokušalo pobjeći 16 357, a u tome uspjelo 8157 osoba.³⁸ Najviše pokušaja bijega bilo je iz kotareva Rijeka, Pula, Zagreb, Zadar, Šibenik i Split, iz kojih je potjecalo 74 % svih ilegalnih emigranata. Prebjezi su većinom bili radnici (59,7 %), i to mlađi ili nekvalificirani, koji su imali vrlo niska primanja, a slijedili su zemljoradnici, učenici škola u privredi, službenici, učenici i studenti, pomorci, obrtnici i dr. Prema rodnoj pripadnosti, među prebjezima je bilo mnogo više muškaraca (84 %) nego žena (16 %), od kojih je 71 % bilo neoženjeno/neudano.³⁹

Prema Josipu Mihaljeviću, koji svoja istraživanja temelji na izvješćima Uprave državne bezbjednosti dostupnim u Arhivu Jugoslavije, 1957. iz Jugoslavije je u zapadne zemlje pobjeglo 21 215 osoba – što je u odnosu na 1956. bilo povećanje od 9226 osoba. Broj građana Jugoslavije koji su tražili iseljavanje u zapadne zemlje iznosio je oko 250 000, od čega je njih 120 000 podnijelo molbu za odlazak u Sjedinjene Američke Države.⁴⁰

Iz gradiva Komisije za iseljenička pitanja vidljivo je da se najveći broj podnesenih zahtjeva za iseljavanje odnosio na spajanje obitelji (zaručnice, supruge i djeca),⁴¹ što se u većini slučajeva nije toleriralo prije 1964. godine.⁴² Do popuštanja dolazi već 1962., kada je na snagu stupio Zakon o amnestiji,⁴³ kojim su bili amnestirani svi građani koji su ilegalno prešli državnu granicu. To je utjecalo i na povećanje odobrenih zahtjeva za iseljavanje (supruge i djeca ekonomskih emigranata), čime je „ilegalizacija” zapošljavanja u inozemstvu stavljena *ad acta*.⁴⁴

³⁷ ŠARIĆ, „Bijeg iz socijalističke Jugoslavije”, 216.

³⁸ *Isto*. Prema Brunnbaueru, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske procijenio je da je u drugoj polovini 50-ih više od 21 000 osoba ilegalno prešlo granicu Austrije i Italije, i to primarno u potrazi za poslom. Više u: BRUNNBBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 277.

³⁹ ŠARIĆ, „Bijeg iz socijalističke Jugoslavije”, 216.

⁴⁰ MIHALJEVIĆ, *Komunizam i čovjek*, 277.

⁴¹ HR-HDA-1609-RKIP, kut. 26, Predmet Micudaj Franje u kojem se traži odobrenje za putovanje u Australiju vjerenici Škrbec Mariji. Dotični je Jugoslaviju napustio ilegalno 7. rujna 1959., a molbu za sklapanje braka podnio je 1961. godine. U istom fondu dostupno je više ovakvih i sličnih predmeta koji pokazuju poteškoće spajanja obitelji prije 1964. godine.

⁴² HR-HDA-1609-RKIP, kut. 35, Informacije o nekim riješenim i neriješenim pitanjima – u vezi s našim građanima u inozemstvu od 4. lipnja 1964. godine. Prema njima je bio odobren odlazak u inozemstvo djeci čija su oba roditelja već bila zaposlena u toj državi, kao i suprugama zaposlenih radnika.

⁴³ „Zakon o amnestiji”, *Službeni list FNRJ*, 12 (1962), 192.

⁴⁴ IVANOVIĆ, *Geburtstag pišeš normalno*, 57.

Liberalizacija izlaznoga režima – otvaranje Jugoslavije prema Zapadu

U fazi restrikcije iseljavanja država unatoč svim pokušajima nije bila u stanju spriječiti bijeg preko granice. Veliki pritisak radnika, osobito u nerazvijenim krajevima, itekako je utjecao na stav vlasti o iseljavanju stanovništva.⁴⁵ Do popuštanja dolazi sredinom 60-ih, kada započinje postupna liberalizacija sustava, koji je iseljenike i pored stroge kontrole doživljavao kao aktivne nositelje odluke o migraciji. Iako je pripadnicima određenih etničkih manjina i otprije bilo dozvoljeno iseljavanje (Nijemcima, Židovima i Turcima),⁴⁶ to je za razliku od drugih socijalističkih zemalja (npr. Albanije, Bugarske i Rumunjske, koje su također branile iseljavanje) ipak bio veliki napredak, doduše iznimno restriktivan u usporedbi s iseljeničkom politikom s kraja 40-ih i početka 60-ih godina.⁴⁷

Liberalizacija izlaznoga režima doprinijela je i velikom valu zapošljavanja u inozemstvu, što je svakako bio prvi oblik otvaranja jugoslavenskoga socijalističkog društva Zapadu; masovni turizam, koji se počeo razvijati 60-ih godina potaknut izgradnjom magistrale uzduž jadranske obale, bio je drugo veliko otvaranje prema svijetu, koje je neizbježno utjecalo i na porast prihoda i životnoga standarda stanovništva.⁴⁸ Prema procjenama Narodne banke u Beogradu, od 1954. do 1962. omjer zarade od novčanih transfera iseljeničkoga novca (bez novca poslanog u pismima) iznosio je oko 99,73 %, a od turizma 90,79 % (s time što ne postoje podaci za razdoblje 1954. – 1957.), o čemu je izvijestio predsjednik Savjeta za pitanje iseljenika, koji se bavio analizom i ocjenom iseljeničke problematike.⁴⁹

Popuštanje vlasti prema iseljavanju iskoristili su i mnogi migranti za pokušaj zapošljavanja u inozemstvu, slično kako su to činili i prije Prvoga svjetskog rata, uspostavljajući određenu interakciju između Jugoslavije/Hrvatske i Zapada – što nije bilo usporedivo s drugim socijalističkim državama. Takva fundamentalna logika počivala je na iskustvima prijašnjih migracija jer su vlasti i dalje računale s ekonomskim i socijalnim prednostima iseljavanja, što je na neki način bio i osnovni motiv djelovanja vlasti prema radnim migrantima.⁵⁰ Međutim, bilo je i onih koji su bili protiv migracija na Zapad te su inzistirali na provođenju postojeće zabrane. Jedna od njihovih glavnih briga bila je što su radnici migranti mogli pasti pod utjecaj antijugoslavenskih emigracijskih zajednica.⁵¹

⁴⁵ Više o kategorijama viza za radnike koji su putovali u inozemstvo vidi u: *Isto*, 51-53.

⁴⁶ BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 240.

⁴⁷ *Isto*.

⁴⁸ PULJIZ et al., *Socijalna politika Hrvatske*, 25.

⁴⁹ BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 271.

⁵⁰ *Isto*, 272.

⁵¹ HR-HDA-1609-RKIP, kut. 40, Analiza provođenja Zakona o amnestiji, Zagreb 1. listopada 1963.

Ipak, u postupnom procesu jugoslavenska je vlada 1963. i 1964. dopustila dobrovoljno iseljavanje u gospodarske svrhe.⁵² Međutim, to nije prošlo bez posljedica jer je dovelo do otvaranja nove problematike, osobito one vezane uz mogućnosti i perspektive ekonomske emigracije u inozemstvu kao i njihove zaštite, što je umnogome ovisilo i o konvencijama o socijalnom osiguranju i donekle bilo zasnovano na tzv. socijalnom automatizmu.⁵³ Prema njemu, u socijalizmu nema potrebe za organiziranim socijalnim radom jer se ekonomskim napretkom i povećanjem životnoga standarda rješavaju socijalni problemi. Takav je stav, prema V. Puljizu, zanemarivao nešto bitno: da privredni razvoj olakšava rješavanje socijalnih problema, ali i da stvara nove probleme (urbanizacija, migracije, transformacije obitelji), što nije bilo uzrokovano samo materijalnim čimbenicima, nego su oni bili posljedica osobina ličnosti ili međuljudskih odnosa.⁵⁴

Ipak, i u ovome razdoblju učinjen je napredak na zakonskoj, institucionalnoj i organizacijsko-programskoj razini. Tako se od 1950. do 1970. sklappaju konvencije o socijalnom osiguranju,⁵⁵ što je bio izniman pomak, posebno važan za sigurnost radnika koji su odlazili na privremeni rad u inozemstvo, osobito u Saveznu Republiku Njemačku, gdje je bio zaposlen najveći broj hrvatskih radnika,⁵⁶ s kojom je jugoslavenska vlada zaključila *Sporazum o socijalnom osiguranju*, *Sporazum o osiguranju za slučaj nezaposlenosti* i *Sporazum o zapošljavanju* od 12. listopada 1968. godine.⁵⁷ Zaključivanjem sporazuma riješen je niz pitanja iz područja radnoga prava i socijalne zaštite radnika u Saveznoj Republici Njemačkoj i njihovih obitelji, što je predviđalo i odgovarajuće osiguranje radnika pri povratku u zemlju te općenito postupak organiziranoga zapošljavanja radnika u inozemstvu. Međutim, svrha sporazuma na značenju dobiva tek nakon sjednice Predsjedništva SFRJ i Saveza komunista Jugoslavije održane 5. veljače 1973., kada su donesene i nove mjere kojima je jugoslavenska politika pokušala poboljšati oblike djelovanja prema zapošljavanju građana u inozemstvu.⁵⁸

⁵² BRUNNBAUER, „Yugoslav *Gastarbeiter* and the Ambivalence of Socialism”.

⁵³ PULJIZ et al., *Socijalna politika Hrvatske*, 239 (Zoran Šućur).

⁵⁴ *Isto*.

⁵⁵ Jugoslavija je bilateralne sporazume prije Savezne Republike Njemačke sklopila s Francuskom 1965., a tijekom 1966. s Austrijom i Švicarskom.

⁵⁶ Prema Brunnbaueru, sporazum s Njemačkom doveo je do dodatnoga porasta broja jugoslavenskih državljana koji su odlazili u inozemstvo (57 000 u 1968., 127 000 u 1969. i 240 000 u 1970. godini). Tako je 1970. u Njemačkoj bilo već dvije trećine svih jugoslavenskih gastarbajtera. Više o tome u: BRUNNBAUER, „Yugoslav *Gastarbeiter* and the Ambivalence of Socialism”.

⁵⁷ *Službeni list SFRJ*, 9 (1969).

⁵⁸ Predlagalo se donošenje novoga zakona o iseljavanju; intenziviranje rada koordinacijskoga odbora, uključujući i službe zapošljavanja u inozemstvu; poboljšanje društveno-političke pripreme potencijalnih radnika u odnosu na njihov boravak u inozemstvu; poboljšanje društveno-političkoga i kulturnoga života radnika, s posebnim fokusom na aktivnosti vezane uz solidarnost, ravnopravnost bratstva i jedinstva; ostvarivanje klasne solidarnosti s radničkom klasom u inozemstvu; poboljšanje informiranosti radnika u zemljama iseljenja; vođenje računa o stručnoj i političkoj kvaliteti pri odabiru kadrova; osiguravanje materijalnih sredsta-

Godine 1969. donesen je i *Zakon o socijalnoj zaštiti*, kojim je bila obuhvaćena široka lepeza korisnika socijalne zaštite, osobito osoba potpuno nesposobnih za privređivanje. To je bilo iznimno bitno i za povratnike iz inozemstva koji su tamo oboljeli ili stradali na radu,⁵⁹ što je potvrda da su 60-e bile važno razdoblje za oblikovanje sustava socijalne pomoći u Jugoslaviji/Hrvatskoj.

Institucijska skrb za iseljenike/povratnike u Hrvatskoj

Skrb za iseljenike i povratnike u socijalističkom razdoblju podupirale su i mjerodavne institucije u Hrvatskoj,⁶⁰ među kojima su bili i angažirani pojedinci poput Milostislava Bartulice, koji je i nakon Drugoga svjetskog rata bio još uvijek jednako aktivan u Iseljeničkome odboru.⁶¹ Važan doprinos iznijela je i Matica iseljenika Hrvatske,⁶² koja je osnivala brojne ogranke u zemlji te intenzivno surađivala s drugim institucijama u Hrvatskoj.

Odmah nakon završetka Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj se osnivaju institucije koje su se bavile iseljeništvom.⁶³ Jedna od njih bilo je i Ministarstvo socijalnog staranja NRH,⁶⁴ u okviru kojega je djelovao Iseljenički odjel sa sjedištem u Zagrebu. Njegove poslove poslije je nastavila obavljati Uprava za

---

va te stalno praćenje i znanstveno proučavanje migracijskih kretanja, posebno s ekonomskoga stanovišta, uz praćenje utjecaja na Jugoslaviju. Više o tome u: IVANOVIĆ, *Geburtstag pišeš normalno*, 78-79.

⁵⁹ *Narodne novine SRH* (Zagreb), 19 (1969). Prema Zakonu, korisnici socijalne pomoći bili su: maloljetne osobe bez roditeljske skrbi, kao i one koje su bile odgojno ugrožene; osobe nesposobne za privređivanje; osobe sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju i druge invalidne osobe; osobe kojima je potrebna usluga socijalne zaštite; osobe društveno negativnog ponašanja i osobe kojima je zbog posebnih okolnosti potrebna socijalna zaštita (čl. 15.).

⁶⁰ S obzirom na potpunu isprepletenost partijske i državne strukture u socijalističkom razdoblju, mogu poslužiti i knjige: BUKVIĆ, *Zapisnici Vlade Narodne Republike Hrvatske 1945. – 1953.*; BUKVIĆ, *Zapisnici Izvršnoga vijeća Narodne Republike Hrvatske 1953. – 1958.* Može poslužiti i: VOJNOVIĆ, *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske*, sv. 1 i 2; VOJNOVIĆ, *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske*, sv. 3 i 4; ŠARIĆ, JUKIĆ, *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske*, sv. 5 i 6.

⁶¹ Bartulica je bio tajnik Organizacije iseljenika u Zagrebu od 1920. do 1940. godine. Važna je i njegova funkcija u Iseljeničkom komesarijatu u Zagrebu od 1923. do 1940. godine. Krajem 1940. u Splitu sudjeluje u formiranju Iseljeničkoga odsjeka Banovine Hrvatske. Od 1945. radi u Iseljeničkom odboru, a do umirovljenja 1950. i u Matici iseljenika Hrvatske, gdje je bio suradnik sve do 1960. godine. Više u: HR-HDA-1004, Bartulica M.

⁶² Više o radu Matice vidi u: KRALJEVIĆ, „Matica iseljenika Hrvatske 1964. – 1968.”

⁶³ Detaljnije o fondovima/zbirkama Hrvatskoga državnog arhiva u kojima se može naći gradivo o institucijama koje su se bavile iseljeništvom vidi u: LEMIĆ, *Iseljenišтво*.

⁶⁴ Ministarstvo socijalne politike NRH osnovano je na temelju Odluke o Narodnoj vladi Hrvatske 1945. godine (*Narodne novine NRH*, 2 /1945/). Godine 1947. mijenja naziv u Ministarstvo socijalnog staranja NRH, kada je Ustavom NRH od 18. siječnja 1947. bilo ustrojeno kao jedno od četiriju republičkih ministarstava. Više o djelatnosti Ministarstva vidi u: HR-HDA-296-MSS NRH.

iseljenike pri Ministarstvu rada Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), također sa sjedištem u Zagrebu, koja je bila osnovana Uredbom Vlade FNRJ od 4. srpnja 1946. godine.⁶⁵ Uprava je bila mjerodavna za organizaciju povratka iseljenika, privatno-pravnu zaštitu iseljenika i povratnika, njihove obitelji i srodnike, kulturno-prosvjetne veze s iseljenicima, vođenje statistika i sl.⁶⁶ Rasformirana je u prvoj polovini 1947., uslijed čega su poslovi privatno-pravne zaštite iseljenika prešli u djelokrug Odjeljenja za iseljenike pri Ministarstvu rada FNRJ u Beogradu, a ostali poslovi preneseni su na iseljeničke biroe/odjele republičkih ministarstava rada. Tako je u Hrvatskoj u Ministarstvu rada NRH⁶⁷ već 1947. postojao Odjel za iseljenike, koji je tijekom 1950. promijenio naziv u Biro za iseljenike.⁶⁸ Ukidanjem Ministarstva rada NRH 1951. ti poslovi prelaze u djelokrug Uprave za iseljeničku službu, koja je bila zasebna organizacijska jedinica Savjeta za narodno zdravlje i socijalnu politiku.⁶⁹ Njezinim ukidanjem 1. lipnja 1956. poslove preuzima Savjet za socijalnu zaštitu NRH, u okviru kojega je djelovao Odsjek za iseljeničku službu.⁷⁰ Nakon ukidanja Savjeta za socijalnu zaštitu 1963. poslove iz njegove nadležnosti preuzeo je i nastavio obavljati Republički sekretarijat za socijalnu zaštitu SRH, a poslove Odsjeka za iseljeničku službu preuzela je Komisija za iseljenička pitanja, koja je službeno osnovana Uredbom Izvršnoga vijeća Sabora NRH od 10. ožujka 1961. godine.⁷¹ Komisija za iseljenička pitanja ukinuta je 30. trava-

---

⁶⁵ Poslove vezane uz iseljenike preuzelo je 1946. Ministarstvo rada FNRJ, koje je osnovano Ukazom Prezidijuma Narodne skupštine o obrazovanju Vlade FNRJ od 1. veljače 1946. (*Službeni list FNRJ*, 12 /1946/). Ukida se Ukazom Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ o reorganizaciji Vlade FNRJ od 6. travnja 1951. (*Službeni list FNRJ*, 18 /1951/), a Uprava za iseljenike osnovana je Uredbom Vlade FNRJ od 4. srpnja 1946. (*Službeni list FNRJ*, 56 /1946/). Uprava će za te poslove biti nadležna sve do kraja travnja 1947. godine. Više o tome u: HR-HDA-1114-MRAD FNRJ.

⁶⁶ BUKVIĆ, *Privid demokracije*, 468.

⁶⁷ Ministarstvo rada NRH osniva se Ukazom Prezidijuma Sabora NRH od 26. veljače 1946. (*Narodne novine NRH*, 34 /1946/), a ukida se na prijedlog predsjednika Vlade NRH Ukazom Prezidijuma Sabora NRH od 16. listopada 1951. (*Narodne novine NRH*, 60 /1951/). Više o tome u: HR-HDA-292-MRAD NRH.

⁶⁸ Djelokrug poslova Odjela/Biroa za iseljenike obuhvaćao je vođenje evidencije o iseljenicima i povratnicima i brigu o iseljeničkoj problematici (rješavanje osobnih pitanja iseljenika i pravno-administrativnih problema, rješavanje problema privatno-pravne zaštite pojedinaca iseljenika). Više o tome u: HR-HDA-1175-BIMR NRH. Poslovi Biroa za iseljenike poslije se prenose na Upravu za iseljeničku službu Savjeta za narodno zdravlje i socijalnu politiku NRH.

⁶⁹ Savjet za narodno zdravlje i socijalnu politiku osnovan je Ukazom Sabora o reorganizaciji Vlade NRH od 19. svibnja 1951. (*Narodne novine NRH*, 30 /1951/), dakle prije nego što je ukinuto Ministarstvo rada. Savjet se ukida 1. lipnja 1956., a poslove preuzima Savjet za socijalnu zaštitu NRH, odnosno Odsjek za iseljeničku službu (do 1963.). Više o tome u: HR-HDA-1115-SZNSP NRH.

⁷⁰ Savjet za socijalnu zaštitu NRH osnovan je 16. svibnja 1956. Zakonom o organima uprave u NRH (*Narodne novine NRH*, 23 /1956/). Ukinut je 10. travnja 1963. Ustavnim zakonom o provođenju Ustava SRH (*Narodne novine SRH*, 15 /1963/). Više o tome u: HR-HDA-1648-SSZ NRH.

⁷¹ *Narodne novine NRH*, 11 (1961).

nja 1965.,⁷² nakon čega je njezine poslove preuzeo Republički sekretarijat za rad SRH,⁷³ koji je poslije naslijedio Republički komitet za rad i zapošljavanje.

Uloga Komisije za iseljenička pitanja – administrativni zadaci

Od svih navedenih institucija posebno se može izdvojiti Komisija za iseljenička pitanja, koja je zasigurno imala jedan od složenijih zadataka vezanih uz suradnju s organima, ustanovama i organizacijama u poslovima koji su se odnosili na iseljenike i povratnike.⁷⁴ S vremenom su se ti poslovi proširili, o čemu svjedoče i zaključci Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske o iseljeništvu od 6. svibnja 1963. godine.⁷⁵ Prema njima, Odbor za unutrašnju politiku Izvršnoga vijeća Sabora proširio je djelokrug rada Komisije na poslove vezane uz građane na privremenome radu u inozemstvu, ali i na osobe amnestirane Zakonom o amnestiji iz 1962. godine.⁷⁶

Međutim, uloga Komisije za iseljenička pitanja nije se ogledala samo u provođenju donesene pravne regulative nego i u kontroli iseljavanja/povratka stanovništva. To je detaljno opisano u okružnici Saveza komunista Hrvatske partijskim organizacijama: „iseljavanje radne snage ne može se riješiti administrativnim, već ekonomskim mjerama, za što se prednost davala nezaposlenim, odnosno nekvalificiranim iseljenicima.”⁷⁷ Nakon što je iseljavanje uzelo maha vlast je u suradnji s turističkim agencijama organizirala kretanje radne snage i kontrolirala ga.⁷⁸ Na temelju toga svi su ugovori o zapošljava-

⁷² Komisija za iseljenička pitanja ukida se 1965. prema Zakonu o republičkoj upravi (*Narodne novine SRH*, 16 /1965/).

⁷³ Osnovan Zakonom o organima uprave u NRH od 8. svibnja 1956. (*Narodne novine NRH*, 23 /1956/) kao Sekretarijat za rad Izvršnog vijeća Sabora NRH. Zakonom o republičkoj upravi od 23. travnja 1965. (*Narodne novine SRH*, 16 /1965/) promijenio je naziv u Republički sekretarijat za rad. Istim zakonom preuzeo je poslove Komisije za iseljenička pitanja (1961. – 1965.). Ukinut je 23. listopada 1979. Zakonom o organizaciji i djelokrugu organa uprave i republičkih organizacija (*Narodne novine SRH*, 44 /1979/). Više o tome u: HR-HDA-1606-RSR SRH.

⁷⁴ *Narodne novine NRH*, 11 (1961). Poslovi vezani uz rješavanje iseljeničkih problema; po-
maganje ustanovama i organizacijama u održavanju i razvijanju kulturno-prosvjetnih veza
s odgovarajućim ustanovama i organizacijama iseljenika; donošenje pravnih akata u vezi s
iseljenicima; pripremanje nacrtu propisa i davanje mišljenja o nacrtima propisa drugih organa
kojima su se regulirala pitanja u vezi s iseljenicima; skrb za pružanje pravne i druge pomoći
iseljenicima, iseljenicima-povratnicima i njihovim obiteljima u ostvarivanju i zaštiti imovinskih
i drugih prava i interesa u zemlji i inozemstvu; vođenje potrebne evidencije i drugih
upravnih poslova iz republičke nadležnosti.

⁷⁵ ŠARIĆ, JUKIĆ, *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske*, sv. 5, 626-627.

⁷⁶ „Zakon o amnestiji”, *Službeni list FNRJ*, 12 (1962), 193.

⁷⁷ HR-HDA-1220-CK SKH, Organizaciono politički sekretarijat: Informacije o provođenju zaključka Izvršnog komiteta CK SKH o zapošljavanju u inozemstvu, od 6. svibnja 1963. godine D-676. (prilog ad 4 od 30. 10. 1963.).

⁷⁸ HR-HDA-1609-RKIP, kut. 35, Prijedlog Generalturista upućen Komisiji, a vezano uz organizaciju putovanja za radnike u inozemstvu (prijevoz radnika, posredovanje kod predaje

nju bili zasnovani na načelu rotacije: nakon nekoliko godina (najčešće dvije do tri) radnike/migrante trebalo je zamijeniti novim zaposlenicima ako je za to postojala potražnja u zemlji domaćinu. U zemljama njemačkoga govornog područja to se vidjelo i po nazivu radnika migranta – *Gastarbeiter* (gostujući radnik) – koji je ubrzo ušao u kolokvijalni jezik (gastarbajter),⁷⁹ a službeno se koristio isključivo termin radnik na privremenom radu.

Godine 1963. federalne vlasti izdale su *Uputstva za zapošljavanje u inozemstvu*,⁸⁰ prema kojima su trebala postupati i sva republička tijela. Cilj je bio eliminirati neorganizirane odlaske radnika te stvoriti iseljeničku službu za potrebe organizacije odlaska radnika na privremeni rad u inozemstvo. Međutim, i prije donošenja toga akta Izvršno vijeće Sabora SRH na sjednici održanoj 6. srpnja 1963. donijelo je zaključke prema kojima su bile definirane upute o iseljavanju stanovništva. Nisu se smjeli iseliti stručni kadrovi koji su bili u stalnom radnom odnosu, oni koji su imali dovoljne prihode za sebe i obitelj, a pogotovo ne oni koji su posjedovali domaćinstvo i neobrađene poljoprivredne površine. Privremeni odlazak mogao se tolerirati samo pojedinim polukvalificiranim i nekvalificiranim radnicima koji objektivno već dulje vrijeme nisu mogli naći zaposlenje.⁸¹ Za provođenje te politike u Hrvatskoj je osim Komisije za iseljenička pitanja bio odgovoran i Republički sekretarijat za rad SRH,⁸² a za praktičnu primjenu zaključaka bio je zadužen Republički zavod za zapošljavanje radnika, koji je uza sve jedini imao ovlasti kontaktirati s inozemnim tvrtkama u eventualnom posredovanju između poslodavca i zainteresiranih radnika.

Godine 1964. izdan je *Vodič kroz pravne propise za jugoslavenske iseljenike*,⁸³ koji je detaljno opisao razloge donošenja Zakona o amnestiji iz 1962., a iseljenicima je trebao ponuditi priliku da reguliraju svoj odnos s Jugoslavijom i održavaju kontakte s obitelji. Time su iseljenici dobili priliku vratiti se u Jugoslaviju ili ostatu u inozemstvu kao „ekonomski migranti”, što im je na neki način omogućilo da budu pretvoreni iz „neprijateljske” u „ekonomsku” kategoriju iseljenika.⁸⁴

O iskustvima povratnika nakon donošenja Zakona o amnestiji govori i pismo povratnika S. A.-a iz Zadra, koji je pisao emigrantu V. N.-u o tome kako je naišao na ljudski i pravilan postupak, da nije nigdje osjetio prezir ili progon, o čemu su mu prethodno govorili pojedini emigranti.⁸⁵ Bilo je i slu-

---

zamolbi za dobivanje viza i putovnica, osiguran smještaj u Zagrebu i drugim mjestima, doček na stanici i sl.). Dopus je datiran sa 3. lipnja 1964. godine.

⁷⁹ BRUNNBAUER, „Yugoslav *Gastarbeiter* and the Ambivalence of Socialism”.

⁸⁰ *Službeni list SFRJ*, 42 (1963).

⁸¹ HR-HDA-1220-CK SKH, Organizaciono politički sekretarijat: Informacije o provođenju zaključka Izvršnog komiteta CK SKH o zapošljavanju u inozemstvu, od 6. svibnja 1963. godine D-676. (prilog ad 4 od 30. 10. 1963.).

⁸² Više o tome u: HR-HDA-1606-RSR SRH.

⁸³ *Vodič kroz pravne propise za jugoslavenske iseljenike*.

⁸⁴ BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 266-267.

⁸⁵ HR-HDA-1609-RKIP, kut. 39, Zaštita iseljenika povratnika, amnestiranih i repatriranih osoba iz inozemstva (Prihvat i reagiranje lica koja su obuhvaćena Zakonom o amnestiji).

čajeve, osobito u kotarevima Rijeka i Pula, da su se emigranti žalili na rad odgovornih institucija i na niske plaće od 15.000 do 20.000 dinara,⁸⁶ što je bio jedan od glavnih argumenata za povratak u inozemstvo. Najviše su zamjerali konzulatima da su ih prevarili obećavajući da će u Jugoslaviji dobiti stan i zaposlenje, zbog čega je Komisija za iseljenička pitanja često morala posredovati kod diplomatskih predstavništava upozoravajući na tu problematiku.

Osim pritužbi na rad konzula, povratnici su svoje nezadovoljstvo usmjevali i na domaće stanovništvo,⁸⁷ potičući ih na odlazak u inozemstvo, kao i istupanje na *neprijateljskoj liniji* iredentizma (osobito u kotaru Pula, a donekle i u kotaru Rijeka).⁸⁸ Domaće stanovništvo prema povratnicima nije imalo negativan stav. Prema onima koji se nisu uspjeli snaći ili su prethodno oboljeli u inozemstvu imali su više razumijevanja. Revolt su osjećali samo prema onima koji su za vrijeme Drugoga svjetskog rata bili suradnici okupatora.

Godine 1965. ukida se Komisija za iseljenička pitanja, čije će poslove preuzeti Republički sekretarijat za rad SRH.⁸⁹ Na saveznoj razini donosi se *Osnovni zakon o organizaciji i financiranju zapošljavanja*, a prema njemu je bio osnovan i Savezni biro za zapošljavanje radnika,⁹⁰ koji je uz druge organe i organizacije (Savezni savjet za rad, Državni sekretarijat za inostrane poslove, Savez sindikata, Socijalistički savez i dr.) vodio poslove zapošljavanja radnika koji nisu uvijek bili osobito povezani.

Situaciju je dodatno komplicirala i svjetska naftna kriza 1973., nakon koje je njemačka vlada na čelu s Willyjem Brandtom objavila *Anwerbestopp*, odnosno zabranila zapošljavanje radnika u Saveznoj Republici Njemačkoj.⁹¹ Iste je godine u Jugoslaviji donesen *Zakon o osnovnim uvjetima za privremeno zapošljavanje i zaštitu jugoslavenskih građana na radu u inozemstvu*,⁹² što je umnogome promijenilo odnos politike prema iseljavanju radnika, a to je posebna istraživačka tema.

⁸⁶ Prema Bilandžiću, anketirani radnici zaposleni u inozemstvu (misli se na ankete Zavoda za migracije i narodnosti) izjavili su da bi ostali u Jugoslaviji pod uvjetom da im plaća iznosi 113.000 starih dinara. Više o tome u: BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 482.

⁸⁷ HR-HDA-1609-RKIP, kut. 40, više o tome u Analizi o provođenju Zakona o amnestiji, Zagreb 1. listopada 1963.

⁸⁸ *Isto*. Također vidi u: BUKVIĆ, SHEK BRNARDIĆ, *Arheologija otpora*.

⁸⁹ Ukinuta je prema Zakonu o republičkoj upravi (*Narodne novine SRH*, 16 /1965/). U čl. 110. definiralo se da upravne poslove iz djelokruga dotadašnje Komisije za iseljenička pitanja treba preuzeti i obavljati Republički sekretarijat za rad SRH. Gradivo u vezi s iseljeništvom sastoji se od iseljeničkih ostavina, zatim jednoga predmeta u kojem Sekretarijat daje primjedbe na elaborat o iseljeništvu, nekoliko spisa o zapošljavanju iseljenika i povratnika (primjerice iz SSSR-a 1179/56.) i utvrđivanju radnoga staža iseljenika i povratnika. Budući da je u Hrvatskom državnom arhivu preuzeto gradivo do 1964., nije moguće detaljnije prikazati djelatnost ove institucije.

⁹⁰ O zakonskim propisima donesenim nakon 1965. može se više doznati u: IVANOVIĆ, *Geburtstag pišeš normalno*, 64-66.

⁹¹ Više o tome u: NEČAK, „*Ostpolitik*“ Willyja Brandta i Jugoslavija (1963.-1969.).

⁹² *Službeni list SFRJ*, 33 (1973).

Uloga Komisije za iseljenička pitanja u informiranju i pomoći iseljenicima preko medija

Komisija za iseljenička pitanja bila je zadužena i za informiranje građana o radu u inozemstvu preko radija, što se ispočetka oblikovalo na osnovi uvjerenja o privremenosti njihova migracijskoga statusa.⁹³ Emisija je bila namijenjena radnicima privremeno zaposlenima u Zapadnoj Njemačkoj, međutim ubrzo nakon prvih emitiranja 1964. počela se slušati i u drugim državama poput Francuske, Švicarske, Austrije, Švedske, Alžira, Belgije, Čehoslovačke, Italije, Monaka, Nizozemske, Norveške, Poljske i Sjedinjenih Američkih Država.⁹⁴

Cilj emisije bio je povezati iseljenike s domovinom te im pomoći u ostvarenju njihovih prava u inozemstvu običnim rječnikom i bez previše politiziranja. Stoga je uredništvo emisije na sjednici održanoj 17. ožujka 1964. zaključilo da emisija treba biti otvorena za sve radnike iz svih republika, a ne samo iz SRH.⁹⁵ Emisija nije smjela postati režimska braneći interese banaka, carine i dr., što je prema Komarici „trebalo predstavljati društveno javno mišljenje, čak i s otvorenom mogućnošću političkog djelovanja”.⁹⁶ Konceptijski se podržavao humani karakter, osobito u onom dijelu koji je privremeno zaposlene u inozemstvu vezao uz obitelj i domovinu, kao i pritužbe radnika na institucije vlasti s kojima nisu uspijevali riješiti svoje probleme (reguliranje socijalnoga osiguranja, transporta i uvoza robe /carine/, ulaganje deviza i sl.), o čemu je u Hrvatskom državnom arhivu sačuvana iznimno bogata korespondencija.⁹⁷ Za primjer može poslužiti i pismo J. F. iz Reutlingena (Savezna Republika Njemačka) iz 1964., prije negoli je bio potpisan međunarodni ugovor o socijalnom osiguranju.

„Pošto redovito slušam vaš dragi program za nas u tuđini i pokraj njega spustim po koju suzu. Ja mislim da nitko nezna cijeniti svoju domovinu dok ne proba tuđinu. Ja sam ovdje došla k mužu sa četvoro male djece. Radi toga što je moj muž ovdje stradao usaobračajnoj nesreći. Dobio je potres mozga koji još do danas nije izliječen a i ne nadamo se. Oštetu života još nije dobio jer to još nije riješeno. Što trpim ja i ova moja nejaka djeca, to samo znam ja. Jer to su momenti neidrživ. O tome bi bilo puno za pričati. Stanujemo u jednom

⁹³ LETIĆ, „Informiranje jugoslavenskih građana na radu u inozemstvu”, 106.

⁹⁴ HR-HDA-1609-RKIP, kut. 30, Našim građanima u svijetu, organizacija rada, nedatirano.

⁹⁵ HR-HDA-1615-PRuS, kut. 9, Zapisnik sa sastanka od 17. ožujka 1964. godine. Sastanak je održan u prostorijama generalnoga direktora Radio-televizija Zagreb.

⁹⁶ HR-HDA-1615-PRuS, kut. 9, Zapisnik od 26. svibnja 1964., prijedlog Z. Komarice.

⁹⁷ HR-HDA-1615-PRuS, kut. 9, Najava: kratki susret pred mikrofonom našeg urednika (nedatirano). Više o statistici korespondencije vidi u dokumentu o brojčanim podacima o emisiji koji se nalaze na istome mjestu. Od 15. veljače do 27. kolovoza 1964. emisija je emitirana 28 puta u trajanju od 1135 minuta. Najviše upita bilo je vezano uz carinu, socijalno osiguranje, banke (ulaganje deviznih sredstva), radni odnos, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove, vize i putovnice, potragu za nestalim osobama i sl.

podrumskom stanu na kojega je moj muž dosada potrošio dok ga je popravio i redovito plaćam 120 maraka stan, plus vodu i struju 55 maraka mjesečno. Nije mi žao što moram platiti, nego mi je žao što moja djeca nesmiju svirati harmoniku, Ja nesmijem otvoriti radio, nesmijemo glasno govoriti, jer to sve smeta onima što stanuju poviše nas. Gdje god tražim stan kad kažem da imam četvoro djece, samo dignu ruke u vis. Zar je meni lako s četvoro djece, a muž ovdje izgubio pamet koju nitko nemože platiti. Znam da mi nemožete pomoći, ali eto bit će mi lakše kad se nekom potužim.”⁹⁸

Ovo pismo nije usamljeni primjer jer se nezavidan položaj radnika iščitava i u ostatku korespondencije koja je pristizala iz Savezne Republike Njemačke, osobito prije 1968., kada još uvijek nije bio potpisan ugovor o socijalnom osiguranju između Jugoslavije i Savezne Republike Njemačke. Pisma najčešće upozoravaju na teške životne prilike radnika, koji su većinom bili bez stručnih kvalifikacija, zbog čega su bili primorani obavljati vrlo zahtjevne fizičke i za život opasne poslove. Na to upozoravaju i ankete iz 60-ih i 70-ih godina,⁹⁹ prema kojima je vidljivo da je većina radnika obavljala poslove rudara, industrijskih radnika ili uslužnih djelatnika (ugostiteljstvo, tvrtke za čišćenje i sl.).¹⁰⁰ Struktura radnika zaposlenih u inozemstvu utjecala je i na koncepciju emisije „Našim građanima u svijetu” više nego društveni život radnika.¹⁰¹ Zbog toga se u jednom trenutku razmišljalo emisiju izdvojiti iz redakcije informativno-političke propagande u posebnu socijalno-ekonomsku jedinicu. To je bilo vidljivo sredinom 60-ih, kada je Matica iseljenika Hrvatske u suradnji s Radijem Zagreb i popularnim tjednikom *Vjesnik u srijedu* počela intenzivno objavljivati vijesti za iseljenike, zbog čega su uslijedili oštri napadi federalnih vlasti.¹⁰² Međutim, nastavilo se preko istih medija u suradnji s drugim institucijama u Hrvatskoj obraćati gastarbajterima u rubrikama „Pisma naših čitalaca” ili promidžbenim porukama pod nazivom „Jugoslaveni u inozemstvu! Kupujete brzo, jeftino i bez carine”.¹⁰³

Radnicima nije promaknuo spomenuti angažman i, osim što su redovito pratili događanja u Jugoslaviji/Hrvatskoj preko medija, počeli su samoinici-

⁹⁸ HR-HDA-1609-RKIP, kut. 30, Pismo br. 3842 redakciji Našim građanima u svijetu od 6. kolovoza 1964.

⁹⁹ Više o tome u: HR-HDA-1611-AURPRI. Postoje dvije različite ankete: Anketa o radu u inozemstvu i Anketa o školovanju radnika vanjskih migranata te školovanju i odgoju njihove djece u SFRJ i inozemstvu. Anketni listići obuhvaćaju razdoblje od 1966. do 1974. godine.

¹⁰⁰ Prema pregledu potražnje stranih firmi po zemljama, granama djelatnosti i kvalifikaciji radnika, od 1. do 30. lipnja 1964. u Saveznoj Republici Njemačkoj bilo je zaposleno 750 radnika u rudarstvu, 111 u metalnoj industriji, 142 u tekstilnoj, 175 u građevinarstvu, 153 u poljoprivredi, a 305 u prehrambenoj industriji, što je ukupno 1636 radnika zaposlenih u 45 različitih tvrtki. Više o tome u: HR-HDA-1220-CK SKH, informativna služba: Informacije o zapošljavanju naših građana u inozemstvu, 28. rujna 1964., D-2245.

¹⁰¹ O društvenom životu migranata više u: ANIĆ, „Franjo Letić, Društveni život vanjskih migranata”, 429.

¹⁰² HR-HDA-1220-CK SKH, informativna služba: Informacije o zapošljavanju naših građana u inozemstvu, 28. rujna 1964., D-2245.

¹⁰³ *Vjesnik u srijedu* (Zagreb), 1950, 1955, 1960, 1965, 1970.

jativno nuditi pomoć u financiranju programa devizama. To nije bilo jednostavno realizirati, pa se u te postupke uključila i Komisija za međunarodne veze i iseljenička pitanja pri Glavnom odboru Socijalističkoga saveza radnog naroda Hrvatske,¹⁰⁴ kao i Komisija za iseljenička pitanja, s kojom je bio potpisan i poseban Ugovor o financiranju izvanprogramskih djelatnosti redakcije.¹⁰⁵ Prema tom ugovoru, Komisija za iseljenička pitanja trebala je poduzeti odgovarajuće mjere vezane uz korespondenciju s radnicima, što je imalo i izvjesnu političku notu kojom se pokušavala održati lojalnost građana prema samoupravnom socijalističkom uređenju.¹⁰⁶

Osim skrbi za socijalni položaj radnika u inozemstvu preko različitih sredstava informiranja, angažman Komisije pratio se i u pomoći povratnicima i stranim državljanima koji su željeli kupiti nekretninu (stan ili vikendicu) u SRH. Izvršno vijeće Sabora stoga je predložilo da se za provođenje Uredbe o stjecanju prava na zgradama, stanovima i zemljištima od strane stranih državljana i stranih pravnih osoba¹⁰⁷ zaduže Republička komisija za stambena pitanja, Republički komitet za turizam i Republički sekretarijat za unutarnje poslove, koji su se u suradnji s Komisijom za iseljenička pitanja i Maticom iseljenika Hrvatske brinuli o tim poslovima. To potvrđuje i dopis (prilog 2) koji zorno prikazuje umreženost institucija u rješavanju te problematike.¹⁰⁸

Istraživanje fenomena rada u inozemstvu iseljeničkim anketama

Uz suradnju s emisijom „Našim građanima u svijetu”, Komisija za iseljenička pitanja prije svojega ukidanja na neki je način potaknula i istraživanje fenomena rada u inozemstvu koje su anonimnom anketom provodili Zavod za migracije i Katedra za socijalnu psihologiju Sveučilišta u Zagrebu.¹⁰⁹ Anкета je bila početak socioloških, ekonomskih i socijalno-psiholoških istraživanja fenomena rada izvan granica domovine, s ciljem da se omogući što neposredniji znanstveni uvid u stavove, mišljenja i očekivanja građana zaposlenih u inozemstvu, kao i u složenost uvjeta njihova odlaska, odnosno boravka u stranoj zemlji i povratka u domovinu.

¹⁰⁴ Više o radu ovoga tijela vidi u: *Aktuelni politički problemi*.

¹⁰⁵ HR-HDA-1609-RKIP, kut. 30, Ugovor od 22. prosinca 1964. koji je potpisan između Republičke komisije za iseljenička pitanja SRH i Radija Zagreb. Ugovorom se Komisija obvezala financirati spomenutu djelatnost s oko 2.000.000 dinara, a Radio Zagreb bio je obavezan trošiti sredstva za vođenje kartoteke korespondenata i prijepis pisama, nabavku potrebnoga uredskog materijala, honoriranje stručne korespondencije i dr.

¹⁰⁶ IVANOVIĆ, *Geburstag pišeš normalno*, 189.

¹⁰⁷ Uredba je bila donesena na osnovi čl. 8., st. 2. Zakona o prometu zemljišta i zgrada (*Službeni list FNRJ*, 26 /1954/, 19 /1955/, 30 i 53 /1962/). Na osnovi njega Republička komisija zauzela je stav da se gradnja i prodaja stanova povjeri poduzeću Interpublic iz Zagreba.

¹⁰⁸ HR-HDA-1609-RKIP, kut. 39, Dopis Matice iseljenika Hrvatske na Republičku komisiju za iseljenička pitanja od 21. travnja 1964.

¹⁰⁹ Više o tome u: HR-HDA-1611-AURPRI.

Tako je iz Ankete o radu u inozemstvu iz 1966. vidljivo da je najveći broj iseljenika bio bez školske spremne, sa završenom osmogodišnjom školom. Kao razlog odlaska najčešće se navodila želja za uštedom novca i ponovnim povratkom u Hrvatsku; prosječna tjedna zarada iznosila je 125 njemačkih maraka, a tjedna potrošnja za stan i hranu oko 75 njemačkih maraka.¹¹⁰

Na pitanje koje su bile glavne poteškoće na koje su nailazili u inozemstvu, većina radnika odgovorila je da se nikako ne mogu pomiriti s radnim vremenom, odnosno s činjenicom da se u Njemačkoj radilo više od dvanaest ili petnaest sati dnevno. Zanimljivo je da nisu svi ispitanici novčano pomagali obitelji niti posjedovali devizne račune u Jugoslaviji, kako se do sada smatralo, što su opravdavali time da je postupak ulaganja novca u bankama u Jugoslaviji iznimno složen. Također su imali pritužbe na rad konzula, smatrajući da oni ne trebaju poboljšati svoj rad, nego da vlada mora voditi računa o tome koga šalje u inozemstvo za predstavnike vlasti, odnosno da „naši zemljaci budu pristojni predstavnici naše lijepe zemlje”.¹¹¹

U usporedbi životnih uvjeta u inozemstvu s onima u Jugoslaviji/Hrvatskoj većina se složila da se u Njemačkoj moglo bolje zaraditi i imati bolji stan i automobil. Što se tiče pitanja vezanog uz djelovanje političke emigracije, većinu radnika nije zanimala politika, kao ni učlanjenje u sindikate zemlje u kojoj su radili. Najviše ih je bilo učlanjeno u kulturno-prosvjetna društva ili čitaonice, ako su za to postojale mogućnosti, jer je većina radnika ipak preferirala nakon posla otići kući.

Ankete tijekom 70-ih, za razliku od onih iz 60-ih, više pružaju uvid u stavove vlade vezane uz poduzimanje mjera države s ciljem veće skrbi društva za građane zaposlene u inozemstvu, njihove obitelji (osobito djecu), ali i zajednicu u cjelini. To se posebno odnosilo na one koji su trajno ostali u zemljama iseljenja i ondje sklopili brak s pripadnicima drugih nacionalnosti, Nijemcima, Grcima, Turcima, Rumunjima i dr. (prilozi 3 i 4).¹¹² Upravo je taj fenomen multikulturalnosti, ali i asimilacije u društvo, iznimno važna tema kojoj svakako treba posvetiti posebnu pozornost u daljnjim historiografskim istraživanjima.

Zaključak

Politika socijalističke Jugoslavije/Hrvatske prema iseljeništvu/povratništvu prošla je tri razvojne faze. Odmah nakon uspostave komunističke vlasti 1945. fokus je bio na repatrijaciji bivših zarobljenika, jugoslavenskih zatvore-

---

¹¹⁰ Prema Bilandžiću, prosječna mjesečna plaća jugoslavenskih radnika u inozemstvu iznosila je 236.000 starih dinara ili oko 750 zapadnonjemačkih maraka, što je u usporedbi s prosječnom plaćom jugoslavenskoga radnika u Jugoslaviji bilo tri i pol puta više. Više o tome u: BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 481-482.

¹¹¹ HR-HDA-1611-AURPRI, kut. 9.

¹¹² *Isto*.

nika koncentracijskih logora, raseljenih osoba, izbjeglica, ali i povratnika koji su se iselili još prije Drugoga svjetskog rata. Od njih se očekivalo da propagiraju superiornost socijalističkoga sustava, odnosno napredak i emancipaciju, kao i demografske ciljeve države. Među ostalim, oni su za državu bili korisni i zbog činjenice da su sa sobom donosili uštedevinu i posebna znanja koja nisu imali prilikom odlaska u zemlje iseljenja. Za povratak takvih iseljenika u Jugoslaviju radio se i poseban odabir u konzulatima, pri čemu se može zaključiti da je politika repatrijacije u socijalističkoj Jugoslaviji bila temeljena na profesionalnim, ideološkim ili nacionalnim interesima (bio je onemogućen povratak Nijemaca, Mađara i Talijana). Međutim, i pored toga vladine namjere u regrutiranju „poželjnih povratnika” nisu bile do kraja uspješne jer se u Jugoslaviju vratio veći dio povratnika iz siromašnih dijelova dijaspore. Do početka 50-ih jugoslavenski program poticanja povratnika suspendiran je jer Jugoslavija nije uspjela povratnicima omogućiti životni standard koji su imali u zemljama iseljenja (problemi smještaja, zaposlenja i sl.).

Nakon faze u kojoj se preferirala repatrijacija Jugoslavija ulazi u drugu fazu, koja je dovodila u pitanje slobodnu odluku pojedinca o migraciji, zbog čega je bio primjetan porast ilegalnih iseljavanja, osobito iz Hrvatske. Do puštanja dolazi sredinom 60-ih, otkada se može govoriti o trećoj fazi, koja je dovela do postupne liberalizacije izlaznoga režima, odnosno otvaranja Jugoslavije prema Zapadu, što su mnogi iseljenici iskoristili za pokušaj legalnoga zapošljavanja u inozemstvu. Međutim, vrijeme nakon liberalizacije otvorit će novu problematiku vezanu uz mogućnost i perspektive ekonomske emigracije, kao i njezine zaštite, što je umnogome ovisilo i o konvencijama o socijalnom osiguranju koje su se počele intenzivno sklapati s pojedinim europskim državama već od 50-ih godina. Poticalo se organizirano iseljavanje u kojemu je država kontrolirala kretanje radne snage preko institucija koje su u socijalističkom sustavu djelovale na saveznoj odnosno republičkoj razini. Tako je svaka republika imala mogućnost brinuti se za svoje iseljenike provođenjem različitih administrativnih zadataka vezanih uz pravnu i institucijsku skrb za iseljenike i povratnike, kao i informiranjem građana zaposlenih u inozemstvu preko različitih medija. U Hrvatskoj se najviše isticala Komisija za iseljenička pitanja, koja je ostvarila vrlo živu suradnju i s drugim institucijama u Hrvatskoj poput Matice iseljenika Hrvatske, Radio-televizije Zagreb, Zavoda za migracije i Katedre za socijalnu psihologiju Sveučilišta u Zagrebu. Posebno je bila zanimljiva suradnja s potonjim u vezi s izradom iseljeničke ankete koja je označavala početak socioloških, ekonomskih i socijalno-psiholoških istraživanja fenomena rada izvan granica domovine (odnosno gastarbajterskoga iskustva).

PRILOZI

Prilog 1. HR-HDA-1609-RKIP, kut. 39, Dopis L. S. Izvršnom vijeću SR Hrvatske od 11. rujna 1963.

Prijepis !

11.IX 1963.

Split

IZVRŠNOM VIJEĆU SR HRVATSKE

Z A G R E B

Mjeseca februara 1948.godine, sam se s brodom "Partizanka" skupa sa obitelji vratio iz Australije, gdje sam boravio kao ekonomski emigrant od 1926.godine.

U Australiji sam postao član KP još 1935.godine, a bio sam aktivan i u svim iseljeničkim organizacijama na teritoriju zapadne Australije, tako da sam se poslije rata odmah vratio u domovinu čim mi se ukazala prilika, da bih skupa s ostalim iseljenicima i ostalim građanima Jugoslavije pomogao u razvoju i obnovi domovine.

Obitelj mi se sastoji od četiri člana tj. dva sina pored mene i supruge mi, a stariji sin mi se nalazi na školovanju na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Još tokom prve polovine 1948 g. sam se zaposlio u poduzeću "Jadrolinija" iz Rijeke, gdje sam ostao stalno zaposlen sve do penzionisanja tj. do februara 1963.godine.

Po dolasku u Split u novembru 1948.godine, smo bili smješteni u drvene barake, koje su bile namjenjene za privremeni smještaj iseljeničkih porodica, međutim tu smo ipak ostali četiri godine i onda smo dobili stan u podrumu zgrade u Kvaternikovoj ul.14, gdje se i sada nalazimo. Međutim taj stan nije podesan za stanovanje, naime taj stan često za vrijeme velikog nevremena poplavljuje, tako da smo već nekoliko puta imali poplavu, a zadnji put se to desilo početkom novembra 1962.godine.

Pred šest godina sam/pošto sam bio zaposlen kao vođa stroja/ podnio molbu za dobijanje stana nadležnim organima u okviru "Jadrolinije". Međutim to pitanje ostalo je uglavnom netaknuto. Početkom 1963.godine, pošto sam opet u novembru 1962.g. popladio, na urgentiranje Osnovne organizacije SKJ u odjeljenju u Splitu, to pitanje je pokrenuto preko Komiteta SK "Jadrolinija" u Rijeci gdje je donesena odluka da nam se dodjeli novi stan, a da se ovaj stan koji je izložen poplavi adaptira ili eventualno dodjeli nekoj drugoj obitelji sa manje članova. Na sastanku UO koji je kasnije održan, trebalo je da se odredi stan koji bi nama trebao biti dodjeljen. Međutim generalni direktor je stupio s tvrdnjom da Komitet SKJ nema pravo dijeliti stanove.

Tako da ni ovaj put nismo uspjeli da dobijemo stan i pored činjenice da se drugovi iz podružnice u Splitu, pošto su bili svjesni situacije u kojoj se nalazim urgirali u moju korist. Sada se nalazim u posebno teškoj situaciji u vezi s eventualnom mogućnošću da dobijem stan pošto sam penzionisan i to sam stoga prisiljen da se obratim na Vašu adresu kako bi Vas zamolio da s Vaše strane ispitate cijelu stvar, i da mi shodno rezultatu, pomogne u okviru Vaših mogućnosti, da dobijem jedan pristojan stan/naime poznato mi je da "Jadrolinija" ima u izgradnji izvjestan broj stanova/.

Nadam se da ćete biti u mogućnosti da ispitajte cijelu stvar i s nadom očekujem vijesti s Vaše strane. Unaprijed Vam se najsrdačnije zahvaljujem i drugarski Vas pozdravljam!

V.R.

Prilog 2. HR-HDA-1609-RKIP, kut. 39, Dopis Matice iseljenika Hrvatske na Republiku komisiju za iseljenička pitanja od 21. travnja 1964.

22. IV. 05

DRUŠTVO
MATICA ISELJENIKA HRVATSKE
 ZAGREB, GAJEVA ULICA 2A, TELEFON: 36-306, 39-379

ZAGREB, 21. IV. 1964

Broj: 1878/64

KOMISIJI ZA PITANJA ISELJENIKA SRH
Z A G R E B
 Dukljaninova br. 3/1V

Ud našeg iseljenika dr. N. Miroševića iz Milana primili smo ponovo dopis od 13 aprila ove godine kojim nam najavljuje eventualno svoj dolazak u maju, sa napomenom, da će nas tom prilikom posjetiti nadajući se da će dobiti zatražene informacije u pogledu mogućnosti kupnje stana.

Našim dopisom od 1. IV. ove godine br. 1609/64 mi smo Vas upoznali sa postavljenim upitima s njegove strane i zamolili za tumačenje da li postoji mogućnost da stranac ili iseljenik povratnik može kupiti stan i platiti ga za 50-60% od kupoprodajne cijene u devizama, a ostatak u lo godišnjim dinarskim obrocima. Pitanje se zapravo odnosi da li će interesant na onaj dio koji plaća u stranoj valuti moći koristiti popust od 20%.

Molimo Vas ako bi ovo tumačenje odnosno mišljenje moglo što prije uslijediti, da mu prigodom posjete možemo dati zatražene informacije.

T A J N I K
 Tomo Nikšić
J. Nikšić

Socijalistička Republika Hrvatska
 KOMISIJA ZA ISELJENIČKA PITANJA
 Priloga: 22. IV. 1964
 Org. br. Broj Prilog Vrijednost
 1609 360/2 -

Prilog 3. HR-HDA-1611-AURPRI, kut. 9.

BROJ 1 :

Djevojka iz okolice Zagreba, bivša učenica srednje kemijske škole, došla u Njemačku oko 1969/70. Stigla je organizirano, putem biroa za posredovanje rada .

Razlog zbog kojeg je došla navodi : loše i nesredjene prilike kod kuće, otac radnik, voli popiti, majka domaćica, ima jednu sestru.

Naknadno ipak priznaje, mogla je ići u školu, ali mladost ju je odvušla u tuđinu i sada je ovdje.

Dosta otvorenog^h ponašanja, vrlo brzo stvara poznanstvo pa je stiglo poznanstvo i radnika Grka. Vredan radnik, ozbiljan i discipliniran sklopio je brak.

On voli našu zemlju, odlazi po nekoliko puta u okolicu Zagreba, poštuje i njene roditelje.

Došlo je dvoje djece. Jedno je 3 godine, a drugo 2. Govore, odnosno poznaju samo , njemački jezik dobro, i nešto grčki.

Odrasli u kući služe se samo njemačkim jezikom. Ona ne radi od rođenja djece, posvetila se djeci i kućanstvu.

PITANJE: zašto u kontaktu sa svojim mužem ne govoriš i naš jezik,?

ODGOVOR : razmišljala sam o tome i puno puta predlagala da on mene uči grčki, a ja njega hrvatski, ali je on to odbio, uz motivaciju učimo njemački sa njim možemo svakuda. Kaže dalje ona, popustila sam zbog mira u kući.

A DJECA, zašto sa njima ne govoriš hrvatski kada si cijelo prije podne sama sa njima u kući ?

ODGOVOR: izričito mi je rekao muž, ne bi želio da djecu " muvaš" i da učiš hrvatski, jer niti ja ne tražim da djeca znadu grčki, oni su rođeni ovdje i tko zna gdje će živjeti, na kraju, opet zbog kućnog mira.

A tko su prijatelji ovom bračnom paru, Grci, rijetko naši građani, i onda se ipak razgovor vodi na grčkom jeziku.

Majka od muža stigla je iz Grčke i želi da joj unućići znadu jezik i sin je obećao da će učiti djecu grčki, a ženino pravo i njezin materinji hrvatski ? kao da žena nije ravnopravna, ili je plašljiva da ne izgubi koji poen u skladnosti bračnog života.

Na kraju kaže žena, popustila sam, on radi, brine se za nas, pa onda ne želim da ga i povredim. Ponekad mi je teško i žao, ali se vremenom popusti .

Prilog 4. HR-HDA-1611-AURPRI, kut. 9.

BROJ 2.

Momak iz okolice Zagreba, kvalificirani radnik keramičke struke, došao u Njemačku negdje oko 1969.g. kao gost starijem bratu i tu ostao.

Razlog dolaska navodi: imao sam posao, i htio sam vidjeti kako se to "lako" zaradjuje u Njemačkoj i tako sam ostao.

Radio je u raznim fabrikama na jugu ove zemlje, ali je htio vidjeti i Sjever, pa je došao ovdje i ostao.

Veseo mlad čovjek, svira pjeva i uvijek je rado primljen u društvo, dosta voli sport i glazbu.

Sklopio je brak sa njemačkom državljankom iz kojeg je došlo dijete 7 godina i jedno 2 godine.

On voli svoju zemlju i dosta se grubo ponaša prema ženi strancu uz česta predbacivanja, pa kaže, da se udala samo radi toga da dodje u Jugoslaviju.

Ova mješovita porodica služi se njemačkim i hrvatskim jezikom. Majka je morala naučiti naš jezik, jer sinčić koji je bio lani kod deda i bake u Zagrebu, toliko je savladao hrvatski jezik i uklopio se u život, da je bio problem vratiti ga u Njemačku. Kada je majka sama sa djecom onda govore njemačkim jezikom, a kada je otac sa djecom onda govore hrvatski.

Tko su prijatelji tog bračnog para ? Više je njih Jugoslavena nego Njemačkih grajdna, pa je normalno služe se i hrvatskim jezikom.

Sinčić ide u 1. razred njemačke škole, ali trudi se da i savlada naš jezik, pa kaže, on će studirati u Zagrebu.

Otac služi se njemačkim jezikom tamo gdje je to potrebno, ali izbjegava, pa ima jedan zgodan događaj, došlo je pismo iz Zagreba i žena ga je otvorila bile su neke slike obitelji i sadržaj pismo ju je interesirao pa je muža molila da isto prevedem, ali je muž dosta grubo pružio hrvatsko-njemački riječnik i rekao uči se.

Moje pitanje ženi : želi li živjeti u okolici Zagreba ili ostati ovdje, odmah je odgovorila, mi smo svi u porodici voljni živjeti u Hrvatskoj, jer sin već osjeća da je to njegova Domovina. Uči hrvatski, i želi što prije isti savladati kako bi i djeci mogla pomoći u savladavanju očevoeg jezika.

Rade oboje i djecu čuvaju tetke Njemice, žive u materijalno dobroj sredjenoj porodici.

Za ovu porodicu može se reći da su privrženi našoj zemlji bez obzira na mješovitost, pa čak sakupljaju pjesme i trake sa zagorskim melosom i kod kojih se upravo prijatelji dragoj "KAJ" sakupljaju. Ovdje je žena u sjeni, a muž apsolutni gospodar.

Arhivski izvori

- HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:
- fond 292-MRAD NRH: Ministarstvo rada Narodne Republike Hrvatske.
  - fond 296-MSS NRH: Ministarstvo socijalnog staranja Narodne Republike Hrvatske.
  - fond 1004, Bartulica M.: Bartulica, Milostislav.
  - fond 1114-MRAD FNRJ: Ministarstvo rada Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Uprava za iseljenike.
  - fond 1115-SZNSP NRH: Savjet za narodno zdravlje i socijalnu politiku NRH. Uprava za iseljeničku službu (1951. – 1963.).
  - fond 1175-BIMR NRH: Biro za iseljenike Ministarstva rada Narodne Republike Hrvatske.
  - fond 1220-CK SKH: Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske.
  - fond 1522-ZKRH/Z: Zemaljska komisija za repatrijaciju Hrvatske.
  - fond 1561-SDS RSUP SRH: Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske.
  - fond 1606-RSR SRH: Republički sekretarijat za rad Socijalističke Republike Hrvatske.
  - fond 1609-RKIP: Republička komisija za iseljenička pitanja.
  - fond 1611-AURPRI: Anketni upitnici o radnicima na privremenom radu u inozemstvu.
  - fond 1614-MIH: Matica iseljenika Hrvatske.
  - fond 1615-PRuS: Pisma za emisiju „Našim građanima u svijetu” Radio-televizije Zagreb.
  - fond 1648-SSZ NRH: Savjet za socijalnu zaštitu Narodne Republike Hrvatske.

Objavljeni izvori i tisak

Narodne novine: službeni list Federalne Hrvatske / Narodne Republike Hrvatske / Socijalističke Republike Hrvatske (Zagreb) 2 (1945), 34 (1946), 30 (1951), 60 (1951), 23 (1956), 11 (1961), 15 (1963), 16 (1965), 19 (1969), 44 (1979).

Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije / Federativne Narodne Republike Jugoslavije / Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (Beograd) 30 (1945), 38 (1945), 12 (1946), 56 (1946), 18 (1951), 26 (1954), 19 (1955), 12 (1962), 30 (1962), 53 (1962), 42 (1963), 9 (1969), 33 (1973).

Vjesnik u srijedu (Zagreb), 1950, 1955, 1960, 1965, 1970.

Literatura

Aktuelni politički problemi. Zagreb: Glavni odbor SSRN Hrvatske, 1954.

ANIĆ, Josip. „Franjo Letić, Društveni život vanjskih migranata”. *Migracijske i etničke teme* 5 (1989), br. 4: 429-431. Pristup ostvaren 6. 8. 2020. <https://hrcak.srce.hr/128100>.

ANTIĆ, Ljubomir. *Hrvati i Amerika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.

ANTIĆ, Ljubomir. „Prilog istraživanju austrijske iseljeničke politike i zakonodavstva kao činilaca masovnog iseljavanja iz Dalmacije pred Prvi svjetski rat”. *Zadarska revija* 2-3 (1985): 242-254.

BARTULICA, Milostislav. *Hrvatsko izseljeničtvo u svietlu brojitbe*. Zagreb, 1942.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.

BRUNNBAUER, Ulf. *Globaliziranje jugoistočne Europe. Iseljenici, Amerika i država od kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa, 2019.

BRUNNBAUER, Ulf. „Yugoslav *Gastarbeiter* and the Ambivalence of Socialism: Framing Out-Migration as a Social Critique”. *Journal of Migration History* 5 (2019), br. 3: 413-437. Pristup ostvaren 6. 8. 2020. https://brill.com/view/journals/jmh/5/3/article-p413_413.xml?language=en.

BUĆIN, Rajka. „Državna iseljenička služba od 1918. do 1941. godine: ustroj i djelatnost tijela sa sjedištem u Zagrebu”. *Arhivski vjesnik* 60 (2017): 37-60.

BUKVIĆ, Nenad. *Privid demokracije. Sabor u prvim godinama komunističke Hrvatske (1945. – 1953.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2018.

BUKVIĆ, Nenad, prir. *Zapisnici Izvršnoga vijeća Sabora Narodne Republike Hrvatske 1953. – 1958*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2019.

BUKVIĆ, Nenad, prir. *Zapisnici Vlade Narodne Republike Hrvatske 1945. – 1953*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2018.

BUKVIĆ, Nenad; SHEK BRNARDIĆ, Teodora. *Arheologija otpora. Otkrivanje zbirki kulturne opozicije u socijalističkoj Hrvatskoj. Katalog izložbe*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2018.

ČIZMIĆ, Ivan. *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država. Doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*. Zagreb: Globus; Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, 1982.

ČIZMIĆ, Ivan. „O iseljavanju iz Hrvatske 1880-1914.” *Historijski zbornik* 27-28 (1974-1975): 28-47.

ČIZMIĆ, Ivan; SOPTA, Marin; ŠAKIĆ, Vlado. *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga; Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, 2005.

ĐIKANOVIĆ, Vesna Š. „Iseljenici u Severnoj Americi i jugoslovenska država 1918-1945”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 2016.

HOFGRÄFF, Darija. „Hrvati u svjetlu politike prema iseljeništvu 1920. – 1939.” Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2018.

HOLJEVAC, Većeslav. *Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Matica hrvatska, 1967 i ²1968.

HRANILOVIĆ, Nada. „Iseljenička politika i služba u Jugoslaviji između dva rata”. *Migracijske teme* 3 (1987), br. 3-4: 325-334.

„Internacija”. U: *Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 7. 2. 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27641>.

IVANOVIĆ, Vladimir. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965-1973*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012.

JERIĆ, Marijana. „Suvremeno iseljavanje Hrvata: kakva je budućnost Republike Hrvatske?” *Oeconomica Jadertina* 9 (2019), br. 2: 21-31. Pristup ostvaren 13. 2. 2021. <https://hrcak.srce.hr/230355>.

JURIĆ, Tado. *Iseljavanje Hrvata u Njemačku. Gubimo li Hrvatsku?* Zagreb: Školska knjiga, 2018.

KARAKAŠ OBRADOV, Marica. *Novi mozaici nacija u „novim poredcima”*. *Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.

KRALJEVIĆ, Iva. „Matica iseljenika Hrvatske 1964. – 1968.”. *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 1: 71-92. Pristup ostvaren 7. 8. 2020. <https://hrcak.srce.hr/48001>.

LAJIĆ, Ivan. *Stanovništvo dalmatinskih otoka. Povijesne i suvremene značajke depopulacije*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1992.

LEMIĆ, Vlatka, ur. *Iseljništvo: vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2015.

LETIĆ, Franjo. „Informiranje jugoslavenskih građana na radu u inozemstvu”. *Politička misao* 24 (1987), br. 2: 106-117. Pristup ostvaren 6. 8. 2020. <https://hrcak.srce.hr/114003>.

MIHALJEVIĆ, Josip. *Komunizam i čovjek. Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj (1958. – 1972.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

MILETIĆ, Aleksandar R. *Journey under surveillance: the overseas emigration policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in global context, 1918-1928*. Beograd: Institute for the recent history of Serbia = Institut za noviju povijest Srbije (INIS), 2009.

MIROŠEVIĆ, Franko. „Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929.” *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 21 (1988), br. 1: 107-119.

MIROŠEVIĆ, Franko. „Prilike u južnoj Dalmaciji za vrijeme postojanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 26 (1993), br. 1: 263-268.

NEČAK, Dušan. „Ostpolitik” Willyja Brandta i Jugoslavija (1963.-1969.). Zagreb: Srednja Europa, 2015.

NEJAŠMIĆ, Ivo. *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb: Globus; Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta, 1991.

NEJAŠMIĆ, Ivo. „Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa”. *Migracijske i etničke teme* 30 (2014), br. 3: 405-435. Pristup ostvaren 9. 2. 2021. <https://doi.org/10.11567/met.30.3.6>.

NEJAŠMIĆ, Ivo. „Iseljavanje iz Hrvatske u europske i prekomorske zemlje od sredine 19. stoljeća do 1981. – pokušaj kvantifikacije”. *Migracijske teme* 6 (1990), br. 4: 511-526.

PULJIZ, Vlado; BEŽOVAN, Gojko; MATKOVIĆ, Teo; ŠUČUR, Zoran; ZRINŠČAK, Siniša. *Socijalna politika Hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta, 2008.

PURIĆ, Božidar. *Naši iseljenici*. Beograd: S. B. Cvijanović, 1929.

„Repatrijacija”. U: *Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 1. 11. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52487>.

ŠAKIĆ, Vlado. „Suvremeni migracijski procesi i njihov odraz na Hrvatsku. Globalni pogled na međunarodne migracije”. U: *Hrvatsko iseljeničtvo i domovina. Razvojne perspektive*, ur. Caroline Hornstein Tomić, Ivan Hrستیć, Filip Majetić, Ines Sabotić i Marin Sopta. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2014, 13-21.

ŠARIĆ, Tatjana. „Bijeg iz socijalističke Jugoslavije – ilegalna emigracija iz Hrvatske od 1945. do početka šezdesetih godina 20. stoljeća”. *Migracijske i etničke teme* 31 (2015), br. 2: 195-220. Pristup ostvaren 6. 8. 2020. <https://doi.org/10.11567/met.31.2.1>.

ŠARIĆ, Tatjana. *U vrtlogu komunizma: mladi Hrvatske 1945. – 1954*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2017.

ŠARIĆ, Tatjana; JUKIĆ, Marijana, prir. *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske*, sv. 5: 1959. – 1963. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2018.

ŠARIĆ, Tatjana; JUKIĆ, Marijana, prir. *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske*, sv. 6: 1964. – 1965. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2019.

ŠTERC, Stjepan; POKOS, Nenad. „Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske”. *Društvena istraživanja* 2 (1993), br. 2-3 (4-5): 305-333. Pristup ostvaren 13. 2. 2021. <https://hrcak.srce.hr/32531>.

VEKARIĆ, Nenad; VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 47 (2009): 9-62.

Vodič kroz pravne propise za jugoslavenske iseljenike. Beograd: Matica iseljenika Jugoslavije, 1964.

VOJNOVIĆ, Branislava, prir. *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske*, sv. 1: 1945. – 1948. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.

VOJNOVIĆ, Branislava, prir. *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske*, sv. 2: 1948. – 1952. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006.

VOJNOVIĆ, Branislava, prir. *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske*, sv. 3: 1952. – 1954. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.

VOJNOVIĆ, Branislava, prir. *Zapisnici Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske*, sv. 4: 1955. – 1959. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2010.

ZAHRA, Tara. *The Great Departure: Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World*. New York: W. W. Norton and Co., 2016.

SUMMARY

The Emigrant Regime of Socialist Yugoslavia/Croatia 1945–1973

The reasons for emigration from Croatia have thus far been analysed mostly from the aspect of immigration policy, but less often from the aspect of the policies of emigration to individual countries. Therefore, it was not even possible to monitor the continuity of Croatian policy towards the emigration, whose connections with previous periods significantly influenced the phases of emigration and return of the population in the socialist period. Precisely for this reason, the aim of this paper is to present a broader picture of the reaction of socialist Yugoslavia/Croatia to the emigration and the return of the population in the period from 1945 to 1970. This was monitored through the reactions of the government and the administrative apparatus (institutions and legislation), with special reference to the involvement of relevant institutions (administrations and public services) in Croatia, which played a key role in organising activities related to emigration and return. Among them, the Commission for Emigrant Issues stood out the most, having one of the more complex roles related to emigration/return observed through its scope, adopting normative acts, and cooperating with other institutions in Croatia (Croatian Heritage Foundation, Radio-Television Zagreb, Institute for Migration, Section of Social Psychology, University of Zagreb). Of particular interest was the cooperation with the last on the development of an emigrant survey, which was the beginning of sociological, economic, and socio-psychological research on the phenomenon of work outside the homeland (or guest worker experience). Based on the analysis, we prove that the government in socialist Croatia cared about the fate of emigrants and returnees by making room for what we now call public-private partnerships in providing services to emigrants—in other words, that emigration policy played an important role in building a welfare state in Yugoslavia/Croatia. Therefore, the approach to the topic was based on works in the field of social policy, while the analysis was made using the funds of the Croatian State Archives related to institutions (administrations and public services), letters from emigrants for the Radio-Television Zagreb show *To Our Citizens in the World*, and survey questionnaires for temporary workers in the Federal Republic of Germany.

Key words: socialist Yugoslavia; socialist Croatia; republic ministries; Croatian Heritage Foundation; *To Our Citizens in the World* (radio show); Federal Republic of Germany